

PHILOSOPHIÁRA VEZETŐ ÉRTÉKEZÉSEK.

írta

SZABÓ ANDRÁS.

*Acne forte roges, quo me duce, quo lare tute
Nullius addictus jurare in verba magistri,
Quo me cunque rapit tempestas deferor hospes.
Condo, et compono, quae mox depromere pos-
(sim.*

*Virtutis verae custos rigidusque satelles
Quid verum, atque decens, curo, et rogo, nec
(minus id quod
Aequae pauperibus prodest, locupletibus aequae,
Aequae neglectum pueris senibusque nocebit.
Horat. Epist. Lib. I. ep. 1.*

A' Philosophiát, csak annak neve iránt való tekintetből is, eleitől fogva Bölcsesség tudományának tartották az emberek, az az, egy olyan tudománynak, melly Igazságnak, emberiségnek és erkölcsi tökéletességnek esméretére vezeti az embert. Ez is volt bizonyosan eleinte a' Socratesz iskolájában, és ez lett volna igazság szerint minden időkben a' Philosophiának fő czélja 's valóságos tárgya; mellynek ha mind eddig az ideig még a' Philosophia meg nem felelt, és ez által sok józan gondolkozásu 's jó érzésű emberek előtt unalmas-sá lett, annak okát nem a' Philosophiában, hanem magokban lehet keresni a' Philosophusokban, kik a' phi-

losophiai Igazságoknak érdemeket, erejeket és hasznokat az emberekkel úgy a' mint kellett volna, meg nem esmértették, nem éreztették 's nem tapasztaltatták.

Ha azt kellene hinnem, hogy a' Philosophia csak valami fellengős elmezűtetés, mellynek a' világi életre 's az emberi nemzetnek boldogságára semmi jó és hasznos befolyása nintsen, nem tudom micsoda ok indíthatna engemet arra, hogy csak egy szempillantatnyi időt is valamelly philosophiai tárgyról való elmélkedésre fordítsak. De a' millyen erős meggyőződéssel vagyok az iránt, hogy igazságra és erkölcsi tökéletességre kell törekednünk mindnyájunknak; olyan állhatosan hiszem azt is, hogy igazságnak és erkölcsi tökéletességnek kell lenni a' Philosophia legfőbb céljának is, és tárgyának állani kell az igazságra és erkölcsi tökéletességre vezető eszközökből; a' melly Philosophiának nem ez tárgya 's legfőbb célja az nem is Philosophia.

Ne Philosophiára és annak tudományos renddel 's tökéletességgel való előadására tartson pedig itt számot az Olvasó — abban már munkálódtanak és munkálódnak ma is érdemes és tudós Hazafiak — hanem csak a' Philosophiára utat mutató némelly értekezésekre; mellyeknek céljok az, hogy a' Philosophiának tulajdonképen való tárgyait adják elé és megvilágosítsák,

Legelső lépésünket ezen elmélkedésünknek alkalmazásával kezdenünk kell azon, hogy a' Philosophiá-

ról egy olyan bizonyos és meghatározott gondolatot vagy *conceptust* formáljunk magunknak, mellynél fogva azt minden egyéb még a' hozzája legközelebb járuló 's vele legatyafiságosabb tudományoktól is megkülönböztethessük; mert csak így határozhatjuk meg a' Philo-
sophiának tulajdonképen való és saját tárgyait. Ezt pedig az én gondolatom szerint semmi egyéb magyarázat és meghatározott kifejezésnél fogva el nem érhetjük jobban, mint, ha a' Philosophiát egy olyan tudománynak mondjuk, „melly nem csak Formájára, ha-
„nem Matériájára nézve is egyedül a' józan okosságon „fundálódik.“

A' Philosophiának itten eléadatott 's meghatározott magyarázatjában előforduló ezen szók: Forma és Mátéria, mivel ezen neveknek értelmektől a' philosophiai tárgyaknak megértésében igen sok függ, megvilágosítást kívánnak; minekelőtte azért mi is tovább mennénk fordítsuk azokra figyelmünket,

Egy testnek, vagy valamelly dolognak Formáján, még a' közönséges beszédben is, nem annak külső színét, hanem inkább belső alkotásának módját szoktuk érteni; p. o. jó forma embernek nem szép színű, hanem jó testállásu embert szoktunk mondani, kinek tagjai 's minden testi részei úgy vagynak alkottatva, hogy azok egy ép és tökéletes emberi testet formáljanak. Az emberi mesterségek és tudományok között nincsen egy is, mellyben bizonyos és mindenik mesterségnek természetéhez alkalmaztatott formákra ne

volna szükség; p. o. a' Képzőtő, formába önti a' képet, és a' kőmíves-pallér rajzolat vagy modella szerint épít; de mindenik mesterember azt kívánja a' maga formája és rajzolatja által elérni, hogy a' keze között lévő matériálékból egy olyan dolog készüljön, a' millyennek feltett célja szerint készülni kell; p. o. az érczből kép, a' téglából, porondból, mészből 's a' t. épület, még pedig olyan kép és épület, minéműt a' forma és rajzolat kíván, nem pedig egyéb formájú. Hasonlóképen az Igazgatásnak formáján és a' törvénykezésnek formálításán nem egyebet szoktunk érteni, hanem az elsőn egy Országnek törvényes alkotmányát, *constitutióját*; a' másodikon pedig a' törvény' folytatásának vagy törvénykezésnek rendjét és módját. A' tudományok előadásában a' Forma neveztetik Systemának.

A' Formának ellenébe tétetik a' Matéria; melly ismét nem egyéb, hanem a' mi a' Formához alkalmaztatik, és a' miből valami dolog a' Forma szerint készül; p. o. az épületben a' kő, téglá, porond, mész 's a' t. tészik a' Matériát.

A' Formáról és Matériáról eddig való értekezéseinkből gondolatom szerint e' következendők önként folynak:

a.) Formának a' közönséges beszédben is ugyan, de különösen a' Philosophiában mondjuk azt a' „Módot, melly szerint minden dolog azzá és olyanná lehet, vagy lészen, a' minek és millyennek lennie kell 's nem valami egyéb dolog.” Ebben az értelemben vet-

„ték a' Formát a' régi Philosophusok is, midőn így
„szóllottanak : „Forma dat esse rei.”

b.) A' Formának, melly magában csak egy üres
képzelet a' Matéria ad tellyességet és valóságos lételt.
Az épületnek kigondolt 's az építőmester' eszében már
tisztán elé is állott plánuma vagy rajzolatja csak pusz-
ta 's üres gondolat vagy képzelet mind addig, vala-
meddig az épületre megkívántató matériálék is a' ki-
gondolt plánum szerint egybe nem rakattatnak.

c.) Mivelhogy a' Forma minden dologban az, a'
minél fogva valamelly dolog épen azon dolog lehet,
lett vagy lészen, a' minek lenni kellett vagy kell, nem
pedig egyéb; és mivelhogy még is a' pusztá 's üres
Forma, csak magában matéria nélkül, valóságos és
tellyes lételt vagy realitást a' dolognak nem adhat; de
ellenben a' Matéria is egy bizonyos és meghatározott
Forma nélkül rendetlen zürzavarnál egyéb nem lenne;
arra hogy valamelly dolog valósággal 's tökéletesen
légyen, és hogy az épen egyedül magához hasonló 's
minden egyéb dolgoktól különböző tárgyat formáljon,
szükségesen megkívántatik, egy felől a' Forma, más
felől pedig a' Matéria.

A' Természetnek három Országaiban nem találunk
egyetlenegy *productumot* is ollyant, mellynek ne vol-
na egy felől Formája, más felől Matériája; és a' ta-
pasztalás világosan bizonyítja, hogy a' testeket formá-
ló elementumoknak mint egy természeti tulajdonságok
az, hogy magok magokat formálják. Mert az ásvá-

nyok kristályosodnak és a' növények 's állatoknak testeik organizálódnak, még pedig mindnyájan egymástól számtalanképen különböző, de még is bizonyos és meghatározott formák szerint. Vagyon tehát a' természetben nem csak Matéria, az az, a' testeknek elementumaik, hanem formáló erő is, melly a' matériát bizonyos, de a' kösziklának mohától fogva fel a' magas czédrus fáig, és a' szunyogtól fogva fel az elefántig és az emberig számtalan egymástól mind különböző formákba alkotja.

Feltett czélomnak elérésére szükségesnek látom a' természetben munkálódó 's formáló erőkről és az azoknak megfelelő materiáról előre egy megjegyzést tenni; kérem azért az Olvasót, ezen itten teendő kitérésért nekem megengedjen.

Mi sem a' természetben munkálódó formáló erőket, sem a' Materiát, mellyből a' természeti testek alkottattak, mivelhogy láthatatlanok, 's érzékenységeink által tapasztalhatatlanok, a' magok eredeti 's természeti tulajdonságaik szerint nem esmérjük és nem tudjuk, hanem csak azoknak műveiket vagy productumaikat, az az, a' testeket 's a' testeknek különböző formáikat szemléljük látjuk és tapasztaljuk. De, hogy szükségesképen lenni kell a' természetben mind formáló erőnek, mind Materiának, mellyekből a' formáló erők testeket alkotnak, azt épen olyan lehetetlen meg nem vallanunk 's meg nem engednünk, a' millyen lehetetlen a' termé-

szeti testeket 's azoknak külömbkülömb formájikat szeminkkel, ha azok épek 's mi is ébren vagyunk fényes nappal nem látnunk; vagy a' millyen lehetetlen a' természeti testeket még csak gondolatunkban is addig osztani, hogy azokat az osztás által semmivé tégyük; és a' millyen lehetetlen végre gondolni 's képzelni azt, hogy akár melly sok ezernyiezer semmiknek egybe rakattatásokból egy tömött test származhassék. Szükségesképen azt kell azért gondolnunk és hinnünk, hogy a' testeknek az osztásban (*in analysi*) legutolsó, és az alkottatásban (*in synthesi*) legelső eredeti részecskéik nem semmik hanem valóságok, mellyeket közönségesen Elementumoknak szoktanak nevezni.

Mivelhogy ezek az Elementumok a' magok eredeti 's természeti valóságok szerint nem tapasztalható, hanem csak gondolható tárgyak — de a' mellyeket az emberi észnek elkerülhetetlenül gondolni kell --- mind azok a' tulajdonságok is, mellyeket a' természetnek vizsgálóji ezen Elementumoknak tulajdonítanak csak gondolatok és vélekedések; (*hypotheses*) melly vélekedések közül bizonyosan azt kell hihetőbbnek 's bévehetőbbnek tartanunk, mellynek a' természetben legtöbb nyomait tapasztaljuk, 's a' mellyiknél fogva a' természeti dolgoknak tulajdonságaikat leghelyesebben 's legkönnyebben megmagyarázhatjuk.

Az emberi okosságnak --- mint neve is magyar nyelvünkön mutatja --- természeti tulajdonsága lévén, minden dolognak okát és származásának módját tuda.

kozni, keresni, és vizsgálni, az emberek mint egy vélek született ösztön által indítattanak eleitől fogva arra, hogy a' természetnek productumaiban is megmagyarázhassák azt a' módot, melly szerint, és azt a' valamit vagy is Matériát, a' miből ezen productumok eredtenek és eredhetnek.

De mivelhogy ugyan azon egy dolog vagy *productum* nem csak egy, hanem sokféle módon, és nem csak egy, hanem több különböző tulajdonságu Matériákból származhatik, --- p. o. tüzet lehet gerjeszteni nem csak a' közönséges szokásban lévő aczél, kova, és taplóval való kiütés által, hanem két darabocská fának egybe surlása, vagy két spiritusoknak, ugymint, a' gáliczkő olajnak (*oleum vitrioli*) szekfü olajba (*oleum Caryophyllorum*) való töltése által --- nem csuda hogy az emberi ész a' természeti productumoknak eredeteket is sokféle utak és módok szerint próbálta megmagyarázni. És nagyon természetesen jött az is, hogy az emberi ész, melly különben minden emberben ugyan azon megváltozhatatlan törvények szerint szokott gondolni, itélni, és okoskodni, olyan tárgyak körül puhatolódván, melyeket tapasztalni nem, hanem csak gondolni és képzelni lehet, különböző emberek' vagy individuumok' agyvelejekben azon tárgyakról különböző vélekedéseket formált magának.

Ezen vélekedések között némellyeket, mivel azok is a' Philosophiának tárgyai, lehető rövidséggel előre bocsátok azért; hogy azokat a' következőkben mi-

kor szükség leszén, hasznomra fordíthassam. A' legnevezetesebb vélekedések az azoknak adatni szokott nevek szerint ezek: Dualismus, Idealismus, Materialismus, Pantheismus és Monadologia.

1.) Dualismus. A' legközönségesebb 's még a' köznépnek is könnyen fejébe férhető vélekedés az, hogy a' természeti testek két egymástól egészen különböző eredeti részekből állanak, ugymint, egy felől valami tunya és magától még csak a' mozdulásra is alkalmatlan matériából; melly jóllehet semmi kisebb részekre már nem osztható, de mégis csak ugyan természetére nézve kemény mint a' test, és valami helyet foglal el: más felől pedig munkálódó és formáló erőkből, mellyek semmi testi tulajdonsággal nem bírnak, az az, semmi keménységek, nagyságok 's figurájok nincsen, és semmi helyet nem foglalnak el, hanem csak munkálódnak, mint a' lélek az emberben.

Hogy ezen vélekedésre a' tapasztalás adott alkalmazhatóságot látni való. Mert látván az emberek, hogy a' holt testek magoktól nem mozdúlnak, sőt az élőfák is ha levágattatnak, 's az állatok ha megölettetnek, semmi mozgó és élő erővel nem bírnak; látván azonban azt is, hogy a' természetben szüntelen való mozgás uralkodik, p. o. a' plánták nevedednek, virágoznak 's gyümölcsöznek, az állatok pedig mozognak 's a' t. természetesen arra a' gondolatra kellett menniük, hogy a' természetben kétféle eredeti részeknek kell lenni, ugymint, egy felől Matériának, más felől pedig

munkálódó és formáló erőnek, melly a' magával jól tehetetlen Matériát egybe szerkeztesse, és abból testeket alkasson.

De ezen első tekintettel igen természetesnek látszó vélekedést nagy nehezségek terhelik. Mert annak pártfogóji meg nem tudták még máig is magyarázni azt, hogy a' puszta Erő, mellynek semmi testi része, nagysága és figurája nincsen, micsoda úton és módon egyesülhessen a' durva testekkel 's azoknak elementumaikkal. Mellyre nézve sem a' természeti testek' származásoknak, sem pedig az emberi lélek és test között való egyesülés' módjának egy nemtudomnál vagy nevetséges vélekedésnél egyéb magyarázatját még nem adhatták.

Arra, hogy az elementumokból testek formálódhassanak a' Dualisták ismét egy új és az elementumoknál vékonyabb 's fínább Materiát (aether) gondoltanak ki, melly az elementumokat egybe köti, és azokból testeket formál. De ennek lehetetlenséget mások megmutatták, és már ma mind az aethernek, mind pedig a' Cartesius *vortex*eknek csak hírek vagyon, hihetőségek nincsen. Még Newtón is, a' ki helyes ok nélkül való vélekedéseken építeni nem szeretett, ezt a' vékony materiát vagy aethert vette fel eszközül nem csak arra, hogy annak nyomása által az elementumok tömött és kemény testekké váljanak, hanem még a' testek' nehézségeinek megfejtésére is. Mindazonáltal megvallotta Newton azt, hogy az elementumok egy esméretlen Erő által kapcsoltnak egybe 's formálnak testeket.

Az emberi lélek és test között való egyesülésnek megmagyarázására három különös vélekedéseket gondoltanak ki a' Dualismushoz pártfogóji, u. m.

a.) Cartesius és Malebranche arra a' gondolatra vetemedtenek, hogy a' léleknek a' testbe és a' testnek a' lélekbe nincsen kegyesebb befolyása is. Hanem mihielyt az emberi lélek gondol vagy akar valamit, az Isten az embernek testében legottan azt a' mozdulást viszi véghez, melly által a' léleknek gondolatja és akaratja tellyesedik; és mihielyt a' test érez valamit, az Isten a' lélekbe is tüstént azt az esméretet és gondolatot adja, melly a' test' érzésének megfelel. Így a' gyilkosnak kezét Isten emelné fel az ölésre. *Systema adstantiae divinae.*

b.) Leibnitz is azt állította, hogy a' lélek és test között semmi kölcsönös egymásba való befolyás nincsen. De ő az Istennek mindenkor közben jövését nem hagyta helyben; hanem azt mondotta, hogy mind a' test maga magától cselekszi azt a' mit a' lélek gondol vagy akar, mind pedig a' lélek maga magától esméri 's tudja meg azt a' mit a' testnek organumai éreznek. Ugy hogy a' lélek és test között, minden kölcsönös egymásba való befolyás nélkül, olyan szoros megegyezés vagyon, mint két egymással tökéletesen egy formán járó órák között. *Systema harmoniae praestabilitae.*

c.) A' harmadik vélekedés (*Systema influxus physici*) a' lélek és test között egyik a' másikba való kölcsönös befolyást meghagyta; de ezen befolyásnak módját

nem egy formán magyarázzák mindenek. Mert, ha megegyeznek is mindnyájan abban, hogy a' lélek a' maga munkálódásait a' nervusok által közli a' testtel, és úgy a' test is a' maga érzéseit a' lélekkel; csak ugyan különböznek még is egymástól annyiban: hogy némelyek a' nervusokat úgy nézik mint valami szijas és visszapattanó erővel (*vi elastica*) bíró vékony szálakat vagy húrokat (*fibrae*), mellyeknek rezgő mozgások által menne véghez a' lélek és test között való egyesülés.

Mások pedig a' nervusokat csak ugyan vékony szálakhoz vagy húrokhoz hasonló, hanem belől üres csőeknek lenni gondolták, és egy ezekben folyó vékony matéria (*fluidum nerveum*) által kívánták a' lelket egybe foglalni a' testtel. De az Anatomia már világosan megmutatta, hogy a' nervusok, az az, az agyvelő és annak elágazott részei nem szijas 's nem is belől üres vékony szálakhoz hasonló húrokból vagy csőkből hanem lágy matériából állanak. Mellyre nézve azok, kik még ma is a' Dualismus mellett tartanak azt állítják, hogy a' *fluidum nerveum* úgy foly a' nervusokban végig, mint az *electricum materia* a' vas vagy réz dróton. A' Dualismusnak első kigondolóji voltanak, a' mint tudjuk, Leucippus és Democritus görög Philosophusok; kiknek vélekedéseikre állott annakutána Cartesius is a' maga követőjével együtt. A' Dualisták neveztetnek Atomistáknak is; mert ők a' testeknek elementumaikat görögösen Atomusoknak az az, minden rész nélkül valóknak nevezték,

2.) Idealismus és Materialismus. A' Dualismus szülte egy felől az Idealismust, más felől pedig a' Materialismust. Ugyanis a' Cartesius, Malebranche, és Leibnitz azon vélekedéseik, hogy a' lélek és test között semmi kölcsönös egymásba való befolyás nincsen, 's mégis a' lélek, vagy szüntelen való isteni közben jövés által, Cartesius és Malebranche szerint, vagy pedig a' maga tulajdon erejénél 's tehetségénél fogva Leibnitz szerint, mindeneket megismerhet, tudhat és cselekedhetik, a' miket az embernek esmérni, tudni 's cselekedni szükséges és kell; némellyeket azon gondolatra vetének, hogy e' szerint az emberi léleknek sem a' maga tulajdon testére, sem pedig az egész látható világnak valóságos lételére semmi szüksége nincsen. Mellyre nézve ezek a' már ilyen gondolatra vetemedett elmék és fejek a' magok gondoló 's képzelő tehetségeiket mind addig kívánták erőltetni, míg magokkal elhitelhették azt, hogy az egész látható és testi világ nem egyéb, hanem az emberi léleknek pusztá de természeti erős képzelődése. Ezen gondolkozás módját szokták nevezni tulajdonképen való Idealismusnak; mert vagyon egy más és ettől különböző Idealismus is. Berkeley György Irlandiai, és Hume Dávid Skócziai Tudósok nevezetes Idealisták voltak.

Mások ellenben sem a' Dualisták' vélekedéseiket terhelő nehézségekből 's ellenvetésekből ki nem tudván gázolni, sem pedig az Idealistáknak csupa képzelt és

valóságosan csak tünemény világokkal meg nem eléghetvén, az Anglus Locke János útmutatásánál fogva, nem csak a' látható és testi Világot, hanem még az emberi lelket is matériának, vagy is matériából valónak lenni gondolták; a' honnan Materialistáknak szoktanak neveztetni.

De valamiképen az Ideálisták még meg nem tudták az emberi józan okossággal értetni azt, hogy a' kivülünk és körülöttünk lévő testek csak az emberi léleknek pusztá képzelődései légyenek: úgy egy Matérialista sem magyarázta még meg, hogy az Atomistáknak értelmek szerint tunya 's még csak a' mozdulásra is alkalmatlan matéria mi módon ment és mehet olyan tökéletességre, hogy ne csak mozdúljon magától, hanem gondoljon, ítéljen, és okoskodjék is.

3.) Pantheismus. Igy neveztetik a' Spinoza Benedek' azon gondolatja és vélekedése, melly szerint ő azt tartotta és állította, hogy mind a' testi és látható, mind pedig a' lelki és láthatatlan világ nem egyéb, hanem egy öröktől fogva való és véghetetlen Valóság lételemnek véghetetlen számu, de egymástól mind különböző nemei vagy módjai. (*modi existendi vel modificationes.*) Ezen öröktől fogva való és véghetetlen valóságnak természeti tulajdonságát helyhezette Spinoza, egy felől az ő véghetetlen gondoló erejében vagy tehetségében, más felől pedig annak véghetetlen kiterjedésében. Azon 'Valóság' véghetetlen gondoló erejének 's tehetségének

külömböző nemei vagy módjai tészik a' lelki, véghetetlen kiterjedésének pedig külömböző nemei és módjai, a' testi világot. Az emberi lélek ezen véghetetlen Valóság' gondoló erejének 's tehetségének, az emberi test pedig az ő véghetetlen kiterjedésének egy bizonyos módja vagy neme. És így az egész természet Istenség és való-ságos p a n t h e o s, az Istenség pedig nem egyéb, hanem maga a' természet, 's mi is Istenben élünk, mozgunk és vagyunk.

A' Görögöknek mythosaikban, mysteriumaikban és theogoniájokban, nem különben a' görög 's római Philosophusoknak és Poétáknak számtalan mondásaikban, különösen pedig az Orpheus verseiben lehet ezen Pantheismusnak nyomait tapasztalni.

4. Monadologia. Ennek Leibnitz volt a' feltalálója vagy talám csak megújítója. Mert valamiképen Spinoza az örökké való és örökké megmaradandó, de véghetetlenféle módokon magát kijelentő és kinyilatkoztató valóságot, ουσιας, úgy Leibnitz is a' maga Monásait a' Pythagorás' számjaiban 's a' Plató Ideájiban feltalálhatta.

Leibnitz mind a' természeti testeknek elementumait, mind pedig a' lelkeket egy féle természetű valóságoknak lenni gondolta, mellyeket ő Monásoknak nevezett. Ezek a' Monások Leibnitz szerint nem csak mozgó erővel hanem néminemű esmérő tehetséggel is birnak. A' testeket alkotó Monásokat alvó és még magokról semmit nem tudó, a' lelkeket ellenben már felserkent Monásoknak lenni ariotta. Legtökéletesebb Monásnak mondotta Leibnitz

az Istent. A' melyből megtetszik, hogy Leibnitz a' természeti testeknek elementumaikon kezdvén, azokról épen odahágott fel, úgymint, az Istenségre, a' honnan Spinoza leszállott az elementumokra.

Ha a' Matériálisták is a' matériát olyan értelemben vészik, mint Leibnitz a' Monásokat, úgy ezen két vélekedéseket is meg lehet egyeztetni. — — —

Midőn olyan dolgoknak tulajdonságaikról akarunk ítéletet tenni, melyeket tapasztalni nem lehet — már pedig ilyenek a' testeknek eredeti elementumaik is — szükséges figyelmeznünk e' következendőkre:

a.) Mivelhogy a' tárgyak olyanok, melyeket csak gondolunk, de nem tapasztalhatunk, a' mi azokról való gondolataink is olyanok légyenek, melyek az emberi józan okossággal nem ellenkeznek. Mert különben az emberi okosság azokat helyben nem hagyhatja, és az emberi ész azokban semmi hihetőséget nem talál.

b.) De ne ellenkezzenek továbbá az e'féle gondolatok a' közönséges tapasztalásnak azon törvényeivel, módosításával és formájával is, melyek nélkül reánk emberekre nézve a' tapasztalás lehetetlen. Mert így azon gondolatoknak a' természetben soha semmi nyomaikat nem tapasztalhatjuk.

c.) Mivelhogy az ilyen gondolatok és vélekedések csak annyiban haszonvehetők, a' mennyiben azok által a' természetnek előttünk elrejtetett némelly titkait, melyekről csak ugyan valamit tudni akarnánk, felfedezni

kivánjuk; azokat a' gondolatokat és vélekedéseket tart-
hatjuk leghelyesebbeknek, mellyeknek a' tapasztalásban
legtöbb nyomaikat látjuk, mellyek által a' természet-
nek titkait legkönnyebben 's a' józan okossággal leg-
egyezőbben megmagyarázhatjuk, és a' mellyek ellen
legkevesebb kifogásokat találunk.

d.) Az ilyen vélekedéseket, minéműek a' természeti
tudományokban, úgymint, a' Physicában és Astronomiá-
ban találtatnak sokak, vélekedéseknél egyebeknek ne tart-
suk; és azokhoz olly nyakasan ne ragaszkodjunk, hogy ha
valaki ellenek szól azért indulatoskodjunk. Az azért való
felindulást a' józan okosság illetlenségnél, és az azok felett
való tzivódást, oktalanságnál egyébnek nem nézheti.

Ha már ezen regulákat a' testeknek elementumaikra,
mint csak gondolható de nem tapasztalható tárgyakra al-
kalmaztatjuk, annyit legalább azokról mondhatunk:

1. A' természetnek szorgalmatos vizsgálóji, a' Phy-
sicának és Chemiának segedelmei által világosságra hoz-
ták már azt, hogy minden testek, egy felől magokhoz vo-
nó, más felől pedig magoktól eltaszító erővel (*vi attractiva
et repulsiva*) bírnak; és hogy ezen kettős erő minden test-
nek természeti tulajdonsága. Ezen kettős erőt nem csak ta-
pasztalni lehet a' testekben, sőt épen ennél fogva lehetséges
a' testeket *chemica operatio* által részeikre elosztani 's az
elosztott részekből, ismét új testeket alkotni. De micsoda
természeti tulajdonságokat adhatunk és tulajdoníthatunk
a' testeket szerkeztető eredeti elementumoknak inkább,

mint a' mellyeket egy átaljában minden testekben meglen-
ni tapasztalunk.

2. Ha a' természeti testek' eredeti elementumaiknak magokhoz vonó és magoktól eltaszító erőt tulajdonítunk, úgy könnyen megmagyarázhatjuk nem csak a' természetnek három országaiban találtató Ásványok' Növények' és Állatok' testeik' eredeteknek és származásoknak módját, hanem még a' mi Napunk systemájának alkottatását is; és annak is könnyen okát tudjuk adni, hogy a' mi földünk, ámbár semmi más testhez nem támaszkodik, miért nem esik le még is a' világnak véghetetlen mélységébe.

3. Ha a' testeknek eredeti elementumaikat magokhoz vonó's magoktól eltaszító erővel bíró valóságoknak gondoljuk, nem szükség hogy azoknak valami keménységet részre oszthatóságot és helyet elfoglaló testiséget is tulajdonítsunk azért, hogy azokból kemény és helyet elfoglaló testeket formálhassunk; hanem elég ha azokat csak mint erőket úgy vesszük. Mert két ilyen erőknek olly szorosan való egybe kapcsolódások's egyesülések, hogy egy harmadik erő közikbe ne férhessen, 's őket egymástól, legalább könnyen, el ne választhassa, már azon harmadik erőre nézve ellentállás vagy keménység, és ezen egyesült két erők, sőt még az egyes erők is, a' magok visszataszító erejek által azt cselekszik, hogy más erők ott ne lehessenek a' hol ők vagynak, hanem valami más helyen. Egyik erő vagy elementum a' másikat űzheti ugyan, de hogy két egymással ellenkező erők vagy elementumok egyszersmind ugyan azon egy helyen légyenek nem lehet. Két egymáshoz von

szódó erők vagy elementumok egyesülhetnek úgy, hogy ketten csak egy helyet láttassanak elfoglalni. De ez a két egyesült elementumoktól elfoglalt egy hely csak azért látszik nekünk egynek, mivel már az egyesült két elementumokat nem lehet szemünk vagy valamely más külső érzékenységünk által egymástól megkülönböztetni; p. o. egy darabocská konyhasót meg tudunk különböztetni egy pohár víztől, de mihelyt a sót azon pohár vízben felolvasztjuk, annak felolvadása vagy oszlódása után már nem látunk semmi sót, hanem csak vizet.

Ezek a testeket formáló elementumok vagy is eredeti erők, egymáshoz való vonszódásokra nézve, a mennyiben azoknak tulajdonságaikat a testekben tapasztalhatjuk, különböznek egymástól. Mert némelyek nagyobb vagy kisebb mértékben vonszódnak egymáshoz, mások épen nem, sőt némelyek üzik egymást; a mint azt nem csak a mágneskőnek erejében és az *electricá materiában*, hanem minden *chemica operatiókban* is lehet tapasztalni: de ezen egymáshoz vonszódó vagy egymástól távozó erejek az elementumoknak nagyon változik akkor, midőn már többen egyesültenek. Az Ácványoknak kristályosodások és a Növényeknek 's Állatok' testeiknek formálódások, sőt életeknek fenntartása is az elementumoknak vagy eredeti erőknek ezen egymáshoz vonszódó és egymástól távozó erejek által mégyen véghez.

Ha ezen most eléadott vélekedés által, (*Systema dynamicum*) melly a természetben csak munkálódó erőket vészen fel, és semmi tunya matériát meg nem enged, és a

mellyre hajlottanak sok mái Tudósok, mind azokat a' dolgokat könnyen meg lehet magyarázni, mellyekre az előbbeni sok egymástól különböző vélekedések elégtelének valának, semmi helyes okát nem látom miért kellene magunkat annak ellenszegezünk. Az Istennek természeti tulajdonságaival semmit nem ellenkezik, ha azt mondjuk, hogy az a' Mindenható nem tunya matériát, hanem csak természeti munkálódó erőket teremtett.

Sokan gondolkoztanak eleitől fogva és gondolkoznak még ma is úgy : hogy a' melly elementumok mint természeti erők eddig Ásványokat formálván, most Növényeket formálnak, már egy lépéssel tökéletesebbek; a' melly erők pedig eddig növényeket formálván, most állatokat formálnak, már annyival tökéletesebbek, a' mennyivel az állatok tökéletesebbek a' növényeknél. És a' melly erő annyira ment, hogy emberi testet formáljon, annak életet adjon, és az embernek agyvelejében gondoljon, ítéljen, és okoskodjék, legtökéletesebb és legnemesebb erő ezen a' földön.

De ha az emberi lélek egy ilyen tökéletességre ment és megnemesítetett természeti erő volna, úgy talám lehetne az emberi lélek és a' természetben munkálódó erők között, legalább munkálódásaikra, és munkálódásaikban követni szokott törvényeikre nézve, valami hasonlatosságot látni és találni. — És ime! ha a' természeti erőknek munkálódásaikat és munkálódásaikban követni szokott törvényei-

ket egybe vetjük az emberi lélek' munkálódásaival és munkálódásaiban követni szokott törvényeivel, szinte kénytelenek vagyunk azt mondani, hogy a' miket a' természeti erők nem tudva csinálnak, az emberi lélek is éppen azokat cselekszi, de tudva. Elhallgatom azt, hogy az állatok' munkálódásaikban az emberi ész' okoskodása' módjának sok nyomait látjuk, (p. o. a' Hódok, (Castor) Méhek, és Pókok nem elég mesterségesen építenek e) csak azt jegyzem meg, hogy a' természetben munkálódó erők csupán a' magok vonó és eltasztó erejek által formálódnak olyan természeti testekké (kristályokká, növényekké és állatokká) a' milyenneknek mi azokat látjuk. De az emberi lélekre nézve is meg lehet azt mutatni, hogy midőn munkálódik, az az, gondol, itél és okoskodik, semmit egyebet nem csinál, hanem különböztet vagy egyeztet, és oszlat vagy egybe szerkesztet; mint ezt maga idejében világosabban meg fogjuk látni. Annyit itten előre megjegyezhetünk, hogy az emberi lélek, a' mint a' tapasztalás világosan bizonyítja, mindenekben Symmetriát, proportiót és harmóniát keres; a' zürzavart és rendetlenséget ellenben nem szenvedheti. Ez az oka, hogy valamiképen szemeinket az épületnek Symmetriája, úgy füleinket is az énekben és muzsikában harmónia gyönyörködteti. De keresi és megkívánja továbbá az emberi lélek a' dolgoknak tiszta egymástól való megkülönböztetéseket is (*notionem claram et distinctam*) mellyek nélkül semmi dolgot tisztán meg nem esmérhet. Különböztető tehetségeink által csak azt esmérjük meg, hogy valamely do-

log nem az a' mi a' másik, p. o. hogy a' réz nem arany; de azt, hogy mi az arany's mi a' réz, egyeztetés által határozhatjuk meg.

Ha a' természeti erők a' magok egymáshoz vonzódnak és egymástól távozó tulajdonságaikat esmérnék, tudnák és emberi mód szerint elnevezhetnék, az elsőt talám vágyódásnak vagy szeretetnek, az utolsót pedig irtózásnak vagy iszonyodásnak neveznék; és a' sympathia vagy antipathia nincsen é meg bennünk is emberekben?

De hagyjuk el már a' természetet 's az abban munkálódó erőket, és bizzuk azt a' természetnek Urára; ki a' legkisebb fűszálnak és a' legmegvetőbbnek látszó férgecskének előállításában bizonyosan épen úgy meg fogja dicsőíteni magát, mint a' Seraphnak teremtésében. Hanem minekelőtte azt cselekednők, jussanak eszünkbe Szent Pálnak ezen szawai „A' teremtmények is nagy „szorgalmatossággal várják az Isten fiaí' dicsőségeknak „megjelenését. Mert a' teremtmények hijába való és el- „mulando állapot alá vették: nem akaratjuk szerint, „hanem azért a' ki azokat a' hijába - valóság alá vetette. „Illyen reménység alatt, hogy azok a' teremtmények is „megszabadulnak a' rothadandóságnak rabságától az Is- „ten' fiaí' dicsőséges szabadulásoknak napján. Mert jól „tudjuk, hogy minden teremtmények $\pi\alpha\sigma\alpha\ \eta\ \kappa\tau\iota\sigma\iota\varsigma$ „egyetemben fohászkodnak, és együtt mind ez ideig „mintegy szüléshez készülvén keseregnek. Rom. VIII: „19—23.”

Ha az emberi ész és okosság külső 's belső érzé-
kenységeinek közbenjárások és eszközlések által, a' ma-
ga körül találtató természeti tárgytól illetetvén, 's
a' munkálódásra felserkentetvén, nem azoknak a' ma-
gán kívül találtató természeti tárgyaknak 's ezen tár-
gyak' tulajdonságaiknak megismérésére és kitanulására,
hanem a' maga tulajdon természetének, tehetségeinek,
munkálkodásainak és törvényeinek felfedezésére, vilá-
gos megértésére és általlátására fordítja figyelmetessé-
gét, és ezekből magának egy különös tudományt for-
mál: bizonyos az hogy ezen tudomány nem csak For-
májára, hanem Matériájára, az az, tárgyára nézve is
az emberi okosságon fundáltatik; mert ezen tudomány-
ban az emberi okosság materiálékért sem megyen ma-
gán kívül. Épen az a' tudomány az, mellyet mi már
feljebb Philosophiának neveztünk; ha a' Philosophiát
tulajdonképen 's legszorosabb értelemben vesszük.

Az embernek magának kell formálni magát, mind
tudománybéli, mind pedig erkölcsi tökéletességre; a'
természet ezekre nézve már az embert magára hagyta,
azért hogy maga érdekesítse magát. És ha megtudja mu-
tatni a' Philosophia azt, hogy épen az emberi léleknek,
észnek és okosságnak természeti tulajdonságaival, tör-
vényeivel való világos és tiszta megismerkedés az, a'
mi bennünket mind tudománybéli, mind pedig erkölcsi
tökéletességre és igazságra vezet; úgy azt gondolom,
hogy a' Philosophia is visszanyeri saját méltóságát,

mellyet születése után csak hamar Socratesnek halálával elveszte. A' valóságos Philosophia' méltóságának helyreállításával, helyre kell állani az emberi nem' méltóságának is; ha az emberek magok emberi méltóságokról vakmerőséggel le nem mondanak.

Mennyiben érheti el a' Philosophia ezen maga nemese czélját? a' Muzéumnak következő Füzeteiben megfoglaljuk látni.

A' KEDVESNEK SÍRJA.

Szent Demeter. August. 13d. 1811.

Ki sírja ez hős bükknek éjjelében
Mellyet lengő fű 's kék virág fedez?
„ O vándor, ülj le bükkem' enyhelyében
Kedvesnek sírja ez”!

Bús köny remeg, Leányka, kék szemedből,
Ki fogja e' könnyet letörteni,
Lágyan ölelvén vissza gyötrelmedből
Mint Páphosz Isteni?

„ Vándor ne bánd e' könnyet melly áztatja,
Nem fogja tenni jéggé keblemet,
Csendes keserv csak a' mi őt fakasztja,
És hív emlékezet”!